

Tartalom

Bevezetés	1
1. A processziókról és processzionálékról	4
2. Magyarországi processzionálék és processziókat tartalmazó kódexek	11
3. Zágráb — a püspökség, a székesegyház és a liturgia története	27
4. A XVII–XVIII. századi zágrábi processzionále-forráscsoport	44
5. A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Archívumának (Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti) VII-104 jelzetű processzionáléja	65
6. Elemző táblázat a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Archívumának VII-104 jelzetű processzionáléjáról	68
7. Általános áttekintés a kézirat zenei anyagáról	105
8. Általános áttekintés a kézirat liturgiai anyagáról	121
9. A XVII–XVIII. századi processzionále-csoport anyagának összehasonlítása középkori zágrábi forrásokkal	143
9.1. Az ádventi és a karácsonyi időszak processziói — 9.2. Purificatio — 9.3. Hamvazószerda — 9.4. Virágvasárnap — 9.5. Nagyheti lamentációk — 9.6. Nagycsütörtök processziói — 9.7. Nagypénteki processziók — 9.8. Húsvéti processziók — 9.9. Rogáció(k) — 9.10. Mennybemenetel, pünkösöd, Szentháromság vasárnapja — 9.11. Úrnapja — 9.12. Dedicatio — 9.13. Inventio et Exaltatio Sanctae Crucis — 9.14. Összegzés	
10. Zárászó — alkalmazási lehetőségek a mai liturgikus gyakorlatban és hangversenyéletben	325
11. Bibliográfia	329
12. Függelék	347

Dávid István

Dávid István orgonaművész, főiskolai tanár, a nagykőrösi református egyház orgonistája, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara Kántorképző Intézetének vezetője. Zenei tanulmányait a kolozsvári George Dima Zeneakadémián végezte (1967–1972), több nemzetközi orgona-mesterkurzus aktív hallgatója volt (Johannes Ernst Köhler, Jean Guillou és David Titterington), majd a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenei mesteriskolájában 1996–1999 között folytatott tanulmányokat és szerzett abszolutóriumot.

Egyházzenei mesterdoktori (DLA) vizsgája részeként a szóbeli szigorlatot *Batta András, Pásztor János, Zászkaliczky Tamás* előtt 2001. szeptember 27-én tette le. Témái: I. magyar zenetörténet, II. protestáns liturgika, III. organológia.

Mesterdoktori hangversenyére 2002. június 6-án került sor, a nagykőrösi református templom 1993–1997 között —a jelölt koncepciója és tervei alapján— újjáépített Aquincum-orgonáján.

Disszertációját (témavezető: Franz Metz/München) 2002. június 7-én a Zeneakadémia Tanácsstermében *summa cum laude* minősítéssel védte meg. Opponensei *László Ferenc (Kolozsvár), Trajtler Gábor*, a bizottság tagjai *Jeney Zoltán* (elnök), *Sebestyén János* és *Baróti István* voltak.

Hangversenyének műsora

Liszt Ferenc: Introitus

Perotinus: Organum

Giovanni Gabrieli: Toccata (Diruta: *Il Transilvano* 1593)

Jan Pietersoon Sweelinck: Balletto del granduca

Nicolaus Bruhns: e-moll preludium

Johann Sebastian Bach: Toccata, adagio és fúga BWV 564

Felix Mendelssohn-Bartholdy: VI. szonáta, „*Vater unser im Himmelreich*”

Cézar Franck: a-moll korál

Erdély XVIII. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban

Erdély orgonái Európa orgonaépítészetének legkeletibb aktív liturgikus használatban lévő példányai. A nyugati kereszténység és az orthodoxia határvonalán, a szász és magyar orgonaépítő-mesterség emlékeinek keveredéséből összeállt „erdélyi orgonatáj” rendkívül izgalmas hangszer- és kultúrtörténeti terület. Egyházzenei vonatkozásban liturgiai szerepének vizsgálatán keresztül válik igazán érdekessé e hangszer.

A dolgozat kiindulópontjának is tekinthető munka,¹ majd a szász² és bán-sági³ orgonaépítészettel, ill. egyházzeneivel foglalkozó, időközben megjelent kötetek után egyértelművé vált, hogy ma egységesebb kép rajzolható meg a terület orgonáiról, mint bármikor korábban, viszont a magyar református orgonahasználat kezdeteiről keveset tudunk. Ezért a református vonatkozások az értekezésben mindvégig hangsúlyt kaptak.

¹ Dávid István: *Műemlékorgonák Erdélyben*. Budapest—Kolozsvár 1996.

² Hermann Binder: *Orgeln in Siebenbürgen* Kludenbach 2000.

³ Franz Metz: *Te Deum Laudamus* Bukarest 1995.

A korai orgonaábrázolások bemutatása és okleveles említések tárgyalása után (IV. fejezet) a reformáció, a református egyházak és az orgona kapcsolata kerül középpontba, a kezdeti tiltásoktól az elfogadáson át a jelenlegi helyzetig. A hangszer nélküli, majd a hangszeres énekvezetés tekintetében tehát Erdély XVIII. századi orgonaépítészete a magyar református egyházzene fordulópontja. A vizsgált időszakot két európai szintű és korszakjelző hangszer születése keretezi: Nagyszeben 1673 és Brassó 1839. Az időközben felvirágzó száz orgonakultúra hatására (V. fejezet) alakult ki először a reformátusoknál, majd később az unitáriusoknál az orgona iránti igény. Liturgiátörténeti vázlat foglalja össze a három nagy reformátor orgonával kapcsolatos nézeteit; Kálvin alighanem a korábban gondoltnál megengedőbb volt a művészetekkel és a zenével szemben szélsőségekre hajlamos követőinél (VI. fejezet).

A fiatal magyar református egyház orgonaellenes időszakáról érdekes liturgikus bútordarab, az éneklőszék (pulpitus) vall.⁴ Erdélyi előfordulásainak ismertetése az 1600–1830 közötti időszakot öleli fel (VI. fejezet). Az orgonák használatát végül jóváhagyó bögözi zsinat (1761) határozatai finoman jelzik, hogy az egyházi főhatóság a szokásjog alapján engedett a lassan kialakult gyakorlatnak. Érdekesség, hogy a pulpitus és az orgona együttes használata feltételezhető ebben az időszakban.

A repertórium az orgonák megjelenését és elterjedését időrendben tárgyalja először az erdélyi református, majd 1806-tól az unitárius közösségekben. Az ország délkeleti sarkából kiindult folyamat —a közölt dokumentumok szerint— fokozatosan terjedt nyugat felé a református gyülekezetekben, a mai Magyarország területét pedig a XIX. század elején érte el.

A korszak vizsgálatából adódó következtetések, melyek a hangszeres megjelenéséhez és elterjedéséhez, majd a „hangszervándorláshoz” kötődnek, művészettörténeti, műemlékvédelmi, orgonatörténeti és nem utolsósorban liturgikai vonatkozásúak (VII. fejezet).⁵

A disszertáció befejező része tehát mai problémák megoldására keresi a választ: az orgona műemléki–egyháztörténeti rehabilitációja és szerepének újragondolása, az orgonák bevezetése előtti időszak és a kor repertoárjának ismerete együttesen képezhetik alapját a református liturgia tudományos alapokon nyugvó zenei megújulásának.

⁴ Dávid István: „Kiegészítések és következtetések Dávid László „Az éneklőszék” című cikkéhez.” *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 435–438.

⁵ Dávid István: *Konklúziók Erdély XVIII. századi orgonaépítészetének vizsgálatából*. In *Socia exultatione*. Budapest 2003.

Tartalom

I. Tézisek	1
II. Summary	4
III. Bevezetés	6
IV. Előzmények	9
Ábrázolások, Okleveles említések, dokumentumok a reformáció századáiig	
V. Orgonaépítés 1670–1840 között	24
<i>Erdély</i> : Nagyszeben — Johannes Vest; Berethalom — Georgius Wachsmann; Segesvár és környéke — Johannes Baumgarten; Nagyszeben — Johannes Hahn; Brassó — Johannes Prause, Andreas Eitel; Berethalom — Samuel Josef Maetz; Brassó — Carl August Buchholz	
<i>Bánság—Partium</i> : Temesvár — Johann Hencke; Nagyvárad — Johann Friedrich Ferstl; Szatmárnémeti — Karl Klöckner	
VI. Az orgona megjelenése az Erdélyi Református Egyházban	58
Reformátorok az orgonáról: Martin Luther, Huldrych Zwingli, Johannes Calvin (Kálvin) — Az elutasítás Erdélyben — Az éneklőszékek kora — Az orgona elfogadása és a bögözi zsinat következményei — Repertórium: Történeti orgonák a református egyházban — Az unitáriusok első orgonái	
VII. Konkluziók Erdély XVIII. századi orgonaépítészetének vizsgálatából	140
A hangszervándorlás kérdése — Az elterjedés iránya és sorrendje — Művészettörténeti következtetések — Orgonatörténeti konkluziók, további kutatási lehetőségek — Az orgonás műemlékvédelemről — Liturgikai kérdések	
VIII. Irodalom és források	160
IX. Képek jegyzéke	165
X. Erdélyi helységnevek jegyzéke	167

Kovács Andrea

Kovács Andrea a Magyar Tudományos Akadémia — Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Intézetének tudományos munkatársa, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola középiskolai énektanár és karvezető szakján (1986–1992), majd az egyházzene szakon (1993–1998), végül az egyházzenei mesteriskolában (1998–2001) folytatott tanulmányokat.

Egyházzenei mesterdoktori (DLA) vizsgája részeként a szóbeli szigorlatot *Vikárius László*, *Barsi Balázs* és *Tihanyi László* előtt 2002. február 27-én tette le. Témái: I. spanyol reneszánsz zenetörténet; II. a halotti szertartások liturgiája; III. vokális ellenpont.